

EDESSA'DA PAGANİZM VE HİRİSTİYANLIK
PAGANISM AND CHRISTIANITY IN EDESSA
ЯЗЫЧЕСТВО И ХРИСТИАНСТВО В ЕДЕССЕ

Yusuf ALBAYRAK*

ÖZ

Edessa, Kuzey Mezopotamya'daki coğrafi konumu nedeniyle din ve kültürel asimilasyonu göstermesi açısından mükemmel bir örnektir. Hıristiyanlık öncesi Edessa'da yıldız ve gezegen kültlerine dayanan paganizm inanç sistemi görülür. Hıristiyanlık ortaya çıkıp hızlı bir şekilde yayılmış olsa bile Paganizm Edessa'da varlığını yüzyıllarca rahat bir şekilde devam ettirmiştir. M. S. 5. yüzyılda paganizm tamamen silinir ve Edessa artık bir Hıristiyan şehri olur.

Anahtar Kelimeler: Edessa, Paganizm, Sin Kültü, Hıristiyanlık.

ABSTRACT

Edessa, is a perfect example in terms of showing religious and cultural assimilation due to its geographical location in Northern Mesopotamia. The pagan belief system based on stars and planet cults was seen in Pre-Christian Edessa. Paganism has continued for centuries in Edessa even though Christianity appeared and spread quickly. Paganism completely disappeared in 5. Century AD and Edessa became a Christian city.

Key Words: Edessa, Paganism, Sin Cult, Christianity.

АННОТАЦИЯ

Основной темой исследования является Едесса - как один из уникальных образцов культурного и религиозного центра Северной Месопотамии. До христианства в Едессе было распространено язычество, идолами преклонения были космос и звезды. Христианство динамично внедрялось, но вместе с этим в Едессе на протяжении столетий также сосуществовала язычество. В V веке для нашей эры в Едессе место язычества полностью занимает христианство.

Ключевые слова: Едесса, язычество, культ захоронения, христианство

Giriş

İnsanlığın var olduğu günden itibaren insan hayatında önemli bir yere sahip olan din, insanlar arasında kaynaştırıcı ve bütünleyici bir role sahip olmuştur. Dinin yapısal özelliği, resmi ve kolektif tapınmanın ifadesi olan kült aracılığıyla kendini göstermiştir. Adak, kurban ve yakarış gibi temel öğeler içeren kült, kutsal güçlere karşı insanların kendisi ifade

---

* Academic Member at Harran University, Faculty of Letters and Science, Department of Archeology. yesilyesil06@hotmail.com. 10.17498/kdeniz.279681

ettiği bir özellik kazanmıştır. Toplulukların zaman içerisinde gelişirken edinmiş oldukları yaşam biçimleri ve ortaya çıkan ihtiyaçları, tanrı ve tanrıçaları biçimlendirerek inanç sistemindeki rollerini belirlemiştir. Böylece farklı kimliklere büründüğü, etki alanlarını birbirinden ayırttığı ve koruyuculuğuna sığındığı tanrılarını, aynı çatı altında toplayarak bir panteon oluşturmuşlardır. Her toplumun tapındığı birden fazla tanrısı olması yanında oldukça geniş toplumların tapındıkları tek bir tanrı kavramı da dikkat çekmektedir.

Edessa'da Paganizm

Edessa (EB. 1969: 967; GE 1970: 552; Drijvers 1980: 110) kenti, M.Ö. 303 veya 302 yılında Seleukos kralı Seleukos Nikator I tarafından Nisibis (Head 1911: 815) ve Singara (Head 1911: 816) kentleri yakınında, Fırat nehrinin 85 kilometre doğusunda kurulmuştur (Harrak 1992: 209). Seleukos krallığının bölgedeki hâkimiyeti sona erince, bu bölgede yaşayan Arami halkı M. Ö. 132 yılında Edessa'da bir krallık kurmuşlardır, bu krallığa Osroene (R.E. 1983: 1590) krallığı denmiştir. Ayrıca, sekiz kralının da Abgar (Segal 1970: 19) diye anılmasından dolayı, Abgar krallığı da denilmiştir (Duval 1975: 36).

Edessa krallığı, Kuzey Mezopotamya coğrafi konumuyla yakından ilişkili olması nedeniyle çeşitli etkilere açıktı. Kent özellikle din ve kültürel asimilasyonu göstermesi açısından mükemmel bir örnek teşkil eder (Drijvers 1980: 18). Kentte, dil, din ve kültürde Arami, Arap, Suriye ve Pers etkileri yanında Seleukoslarla birlikte Hellen etkileri görülmektedir (Drijvers 1980: 8). Bu etkiler en fazla din alanında kendini göstermektedir. Edessa'da, yakın çevresinde yer alan Harran, Palmyra (Dirven 1999: 17), Hierapolis şehirlerinde ve Soğmatar Kutsal alanında olduğu gibi pagan dinleri yaygın bir şekilde görülmektedir (Gündüz 1992: 94). Pagan dinindeki batıl inançlar ise astroloji ile ilgilidir (Vööbus 1958: 14; Leopolt 1961: 3). Bu inançla ilgili birçok kült ortaya çıkar ve bu Paganist inançlar Edessa şehir merkezinde M. S. 5. yüzyıl sonlarına kadar devam eder (Ross 2001: 86). Ancak Paganizm, Harran'da M. S. 13. yüzyıla kadar varlığını sürdürür (Flugel 1871: 318; Green 1992: 98).

Hıristiyanlık öncesi Edessa'da yıldız ve gezegen kültlerine dayanan bu paganizm inanç sisteminde Sin kültü, Nebo-Bel kültü ve Atargatis kültü ön plana çıkar (Yaşar 2003: 111). Edessa'da tapınım gören kültürlerin başında Sin kültü gelmektedir. Sin, Mezopotamya'nın en fazla tapınım gören tanrılarından biridir (Özfirat 1994: 72). Özellikle Babil ve Asur dininde önemli bir rol oynar (Price 1910: 309). Ayın efendisi bereket ve sonsuzluğun sembolüdür. Koruyucu tanrı olma özelliği vardır ve hilal motifi ile sembolize edilmiştir (Özfirat 1994: 72-73). Hilal motifi oldukça antik bir semboldür. (Resim 1) İlk olarak Babil sanatında birinci Hanedanlık döneminde ve sonrasında Geç Asur döneminde görülmektedir. Ancak yaygın şekilde Harran'ın Ay tanrısı Sin'in sembolü olarak bilinir (van Buren 1945: 62,64). Tanrının başlıca şehirleri, Ur ve Harran'dır (Price 1910: 311). Sümer metinlerinde Ay tanrısı, Nanna olarak adlandırılmıştır. Fakat kült isimleri çeşitlilik göstermektedir. Su-En, Sin ayın hilal biçimini temsil etmektedir. Ay tanrısı Sin'e tapınımın kökeni üçüncü Ur Hanedanlığı dönemine uzanır (Green 1992: 88). Bu dönemde, Ay tanrısı uzun, hilal biçimle boynuzu olan altın bir buzağı ile onurlandırılıyordu (Key 1965: 20). Babil kralı Nabonidus (M. Ö. 556-539) dönemine ait bir yazıtta, kralın Ay tanrısının bir heykelini yaptırdığı yazılıdır. Bu heykel, tanrının sembolü hilale sahipti ve başında bir taç vardı (Davis 1931: 55). Babil yaradılış destanı "*Enuma Elish*" de Sin "*Tacın Lord'u*" olarak adlandırılır (Dhorme 1945: 85).

Yine kral Nabonidus dönemine ait bir stel üzerinde Ay tanrısı Sin için EHULHUL adı verilen tapınaklar yapıldığı yazılıdır (Gadd 1958: 73). Asur kralı Shalmaneser III (M. Ö. 859-824) dönemine ait bir yazıtta; "*Ashurnasirpal II'nin oğlu, Shalmaneser III Harran*

şehri içinde Tanrı Sin'in tapınağı olarak bir EHULHUL yaptırdı" yazılıdır (Novotny 2003: 48; Key 1965: 21).

Harran Ay tanrısı Sin'in kült merkeziydi (Harrak 1992: 214; Ross 2001: 335; Key 1965: 21) ve kentte tanrıya ait bir tapınak vardı (Green 1992: 513; Novotny 2003: 79; Davis 1931: 54). Bu tapınakta ayinler ve kutlamalar düzenleniyordu. Bu kutlamalar şu şekilde yapılmaktaydı;

3 Nisan – Venüs'e yapılan kutlamalar ve hayvan kurban töreni

6 Nisan - Ay tanrısına hayvan kurbanı

20 Nisan – Sin tapınağına hac, Satürn, Merih ve Sin'e hayvan kurbanı

24 Ocak – Ayın doğumu kutlamaları (Lloyd ve Brice 1951: 91)

Mari mektuplarından Harran'daki Sin tapınağının üç kere onarım gördüğünü öğrenmekteyiz. Birincisi, Asur kralı Shalmaneser III (859-824) saltanatının son yıllarında Harran'dan vergi almaya başlamış ve Harran'daki Sin tapınağını onartmıştır. İkincisi, Asur kralı Assurbanipal (M. Ö. 668-631) saltanatının ilk yıllarında Harran'daki bir ayaklanmayı bastırması ve küçük erkek kardeşinin yüksek rahibi olduğu Harran'daki Sin tapınağını onartmıştır. Üçüncü ise, Babil kralı Nabonidus, saltanatının 11. yılında, annesinin rahibesi olduğu Harran'daki Sin tapınağını onartmıştır (Lloyd ve Brice 1951: 88; Prag 1971: 73,75; Gadd 1958: 72).

Harran'da farklı noktalarda, Babil kralı Nabonidus dönemine ait dört tane stel bulunmuştur. Bu dört stel ilk olarak Ay tanrısının tapınağının dört köşesine yerleştirilmiştir. Stellerin birindeki yazıtta; "*Harran'daki ay tanrısı Sin'in tapınağını onartan Nabonidus'un annesi, bütün hayatı boyunca kendini Ay tanrısına adanmıştır*" (Gadd 1958: 38) yazılıdır. Yine Harran'da bulunan bir yazıtta; Sin "şar-ilānē" ve "bêl-ilāni" olarak anılmaktadır (T. Nöldeke 1898: 91; H. J. W. Drijvers 1973: 5; H. Pognon 1907: 19; Gadd 1958: 35). Roma imparatoru Caracalla, Harran'daki Sin tapınağını ziyaret ettikten sonra, Harran yakınlarında suikaste uğramıştır (Lloyd-Brice 1951: 80).

Harran'ın yaklaşık 4 km yakınında bulunan, Aşağı Yarımca olarak adlandırılan yerleşim yerinde, Ay tanrısı Sin'in sembolü olan hilali taşıyan çivi yazılı bir stel bulunmuştur (Lloyd-Brice 1951: 80-108; W. S. Smith 1952: 45; Novotny 2003: 54; J. B. Segal 1957: 518). Stel üzerindeki yazıtta, Ay tanrısı Sin'in ismi 1. ve 14. satırda, Harran'ın ismi ise, 3. satırda geçmektedir (Lloyd-Brice 1951: 108; Segal 1957: 518). (Resim 2)

Edessa'da Sin kültürünün varlığını Soğmatar Kutsal alanında da görmekteyiz (Ross 2001: 333). Bu alanın girişinde yer alan höyüğün güneyindeki tepenin kuzey ucundaki iki rölyef oldukça dikkat çekicidir. (Resim 3) Sağdaki rölyef ayakta cepheden tasvir edilmiş bir erkeğe aittir ve kemerli, iki dörtgen sütunlu ve iki basamaklı bir çerçeve içerisindedir. Başının üzerinde ışın şuları yayılmaktadır. Rölyefin sağında Süryanice (Çelik 1996: 16; Günel 1970: 29) bir yazıt yer alır. Yazıtta; "*Tanrı 476 (M.S. 165)* (Segal 2002: 43-44; Drijvers ve Healey 1999: 102) *yılı Adar (Mart) ayının on üçüncü gününde bu sureti Ma'na'ya emretti.*" Yazılıdır (H. J. W. Drijvers 1972: 11-12; Drijvers-Healey 1999: 94). Diğer rölyef ise, bu rölyefin sağında kayaya oyulmuş bir niş içerisinde yer alan bir büsttür. Büstün omuzları arkasında uçları yukarıya doğru olan bir hilal dikkat çeker. Büstün etrafında her iki yanında yazıt yer alır. Bu yazıtlarda; "*Şila'nın oğlu Şila bu sureti Adona'nın oğlu Tirdat ve kardeşlerinin hayatı anısına tanrı Sin için yaptı.*" Yazılıdır (Drijvers 1972: 10). Bu büstün sol tarafındaki yazıtta ise Tanrı sıfatı geçer. Yazıtta; "*Kuza'nın oğlu Zakkai ve çocukları Tanrı önünde hatırlansın yazmaktadır*" (Drijvers 1980:

123). Yazıtta Sin isminin geçmesi ve hilal motifinden dolayı bu büstün tanrı Sin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bugün Şanlıurfa müzesinde sergilenen ve Soğmatar bulunmuş asker figürü olan bir rölyef üzerindeki yazıtta; “*her kim bunu tahrip ederse Sin onu cezalandıracak*” ifadesi geçmektedir (Drijvers-Healey 1999: 152). Soğmatar’da iki yazıtta, “*Maralahe*” ve bir yazıtta “*Tanruların kralı Maralahe*” ismi geçmektedir. (Drijvers,1972: 16; Drijvers 1980: 125; Drijvers-Healey 1999: 104; Gündüz 1992: 152) Maralahe, Ay tanrısı Sin’in Eski Akkad’da ve Aramilerdeki ismidir (Nöldeke 1898: 91). Ayrıca Sin, Harran’daki yazıtlarda “*Tanruların Kralı*” olarak geçmektedir (Al-Nadim 1871:322).

Nebo ve Bel’de Edessa’nın baş tanrıları arasında yer almaktadır. Nebo ve Bel, Palmyra kentinin tanrılarıdır ve Palmyra’da bu iki tanrıya ait bir tapınak bulunmaktaydı (M. Gawlikowski 1973: 21). Palmyra’nın ana tapınağı olan Bel tapınağı günümüze korunagelmıştır (M. Wheeler 2004: 61; Drijvers, 1980: 42). Palmyra’da Bel, gök kubbe ile sembolize edilmiş ve ona güneş ve ay eşlik etmekteydi. Kimi zamanda tanrı kanatlarını açmış bir kartal olarak temsil edilmiştir (B. Aggoula 1969: 101). Nebo kültü, Babil kentinde de oldukça yaygındı. Babil’de Nebo onuruna festivaller düzenlenirdi. Bu festivallerde Nebo’nun heykeli babası Bel’in tapınağına taşınırdı ve tapınakta özel yerine konulurdu. Babil teolojisine göre Nebo, Bel’in oğludur (L. Oppenheim 1964: 228) Bel, gezegenlerden jüpiter’in hizmetinde, Nebo ise Merkür’ün hizmetindedir (Segal 1970: 87). Babil kültü olan Nebo, Palmyra’nın yerel kültü olan Bel ile birleşerek, Palmyra’da, Kuzey Suriye’de ve Edessa’da tapınım görmüştür (Drijvers 1980: 46). Edessa’da bu külte ait bilgileri Hıristiyan düşünür Addai’nin (Yaşar 2003: 202) doktrininden (öğretisi) öğrenmekteyiz. Doktrininde bir pasajda, Edessa’nın başlıca tanrıları Nebo ve Bel’in adına yer verilmiş, bunların yanında iki dişi tanrısal varlık Bath-Nikkal (Segal 1970: 88) ve Atargatis listelenmiştir. Devamında ise, güneş, ay, gezegenler, yıldızlar ve Venüs yıldızı yazılmıştır (Drijvers 1980: 47). Nebo için Edessa’da düzenlenen festivalde, Nebo ve Bel festivale önderlik ederdi (Dirven 1999: 146). Addai’nin anlatımına göre, şehrin ortasında bulunan büyük sunak etrafında tüm şehir halkı toplanırdı. Nebo ve Bel süslenmiş, şeref ve saygınlık içinde yerlerine oturtulmuşlardı. Rahipler, hoş kokulu tütsüler yakıp, tanrılar şerefine yerlere içkiler döküyorlardı. Kurban edilen hayvanların kokuları etrafa yayılıyordu (Segal 1970: 90).

Suriye ve Kuzey Mezopotamya’da yoğun şekilde tapınım gören Atargatis ve Hadad (F. Cumont 1929: 95) kültürünü Edessa’da da görmekteyiz (H. J. W. Drijvers 1978: 276). Atargatis kültü, Hierapolis’de oldukça etkili bir kült idi. Kentte tanrıçaya ait bir tapınak vardı. Bu tapınakta bir havuz vardı ve havuzdaki balıkları yemek yasaktı (Segal 1970: 85). Bardaisan’ın (Hayes 2005: 87-127; Segal 1970: 70-73) verdiği bilgilere göre, Atargatis’in Edessa’da önemli bir tanrıça olduğu anlaşılıyor. Bardaisan bir anlatımında; “*Kral Kara Abgar Hıristiyanlığı kabulünden sonra Atargatis için düzenlenen hadım olma ritüelini kaldırdı. Bu yasaklamadan sonra kendisini hadım edecek erkeğin elinin kesilmesini emretti. O günden sonra Edessa’da kimse kendini hadım etmedi*” demektedir (Ş. Gündüz 2005: 52). Bugün Şanlıurfa müzesinde bulunan bir rölyef üzerinde tasvir edilen çift tanrı motifi Atargatis ve Hadad’ı temsil etmektedir (Drijvers 1980: 80). (Resim 3)

Arap tanrılarından olan Azizos ve Monimos’da Edessa’da tapınım görmüştür (D. Sourdel 1952: 69; R. Dussaud 1907: 132). Bu tanrılar, Venüs yıldızının iki görünümü olan sabah ve akşam yıldızı olarak kabul edilmiştir (Dussaud 1907: 132). Edessa’da bu kültürün varlığını, Roma imparatoru Julian’ın M. S. 362 tarihli hitabesinden de öğrenmekteyiz (Gündüz 2005: 112; Ross 2001: 88). Hitabesinde İamblikhos’tan aldığı bilgileri anlatmaktadır. İamblikhos, gezegen kültürleri içindeki bu tanrısal varlıkların, güneş sistemi

gezegenlerinden, Merkür (Azizos) ve Mars'ı (Monimos) temsil ettiklerini ifade eder (Drijvers 1972: 11-12; Drijvers-Healey 1999: 93). Edessa'da yaşayan Arab Nebatileri ise Kartal kültüne tapınmaktaydılar. Arap halkı, kartalı cennetin tanrısı olarak görüyor ve kartalı efendileri olarak kabul ediyorlardı (Dussaud 1907: 132).

Edessa nekropollerindeki kaya mezarlarında bulunan iki adet Orpheus mozaği (Healey 2006: 313-327) kentte Orpheus (Linforth 1931: 12,14) kültürünü göstermektedir. Hellenlerin ozan Orpheus'u, Roma döneminde de kabul görmüş, Hıristiyanlığın etkisiyle yayılmıştır. Bu kült, müzik ve öteki dünyada ruhun yeniden doğuşu ile ilgilidir (F. Tülek 1998: 9-14). Öbür dünyada yeniden hissetme ve dokunma duygusuna kavuşulacağına ve toplumsal rahatsızlığın son bulacağına inanılıyordu (Segal 1970: 51). Ayrıca, Edessa halkının dans, şiir ve müziğe olan merakından dolayı da Orpheus kültü kentte kabul görüp yayılmıştır (Drijvers 1980: 191).

Edessa'da Hıristiyanlık

Hıristiyanlığın ortaya çıktığı M. S. 1. yüzyılın ilkyarısında Edessa'da, Kuzey Mezopotamya'da yaşayan Arami halkının, M. Ö. 132 yılında kurmuş olduğu Osroene diğer adıyla Abgar krallığı hüküm sürmekteydi.

Bugün dünyanın en büyük dinlerinden biri olan Hıristiyanlık, kurucusu kabul edilen Hz. İsa zamanında yeni bir din olarak ortaya çıkmamıştı. Ne Hz. İsa ne de onun ilk cemaatini oluşturan Havariler yeni bir din kurmadılar. Fakat gelişen olaylar ve paganlar üzerindeki misyon çalışmaları zamanla Hıristiyanlık adı altında yeni bir dinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çelik 1996: 22-24). Hz. İsa, Havariler adıyla anılan ilk öğrencileri ile birlikte bugünkü İsrail'in kuzeyinde yer alan Celile bölgesini dolaşmakta, buralardaki havralarda vaaz vermekte, halkı hayranlık ve şaşkınlık içinde bırakmaktaydı. Özellikle insanlardan kötü ruhu kovması, hastaları iyileştirmesi, cinleri kovması ve onları konuşturması gibi özellikleri kısa sürede bölgede dikkat çekmişti. Matta İncil'inde; *"O'nun ünü bütün Suriye'de yayılmıştı. Çeşit çeşit hastalıklara yakalanmış, ıstırap içinde olan, cine tutsak, saralı, felçli olanların hepsini O'na getirdiler, O'da iyileştirdi"* (Matta 4: 2) yazılıdır.

Abgar krallığı, dünyada ilk bilinen Hıristiyanlık krallığıdır ve Hıristiyanlığın beşiğidir (W. Bauer 1934: 7; Harrak, 1992: 209). Bu konuda herhangi bir Arkeolojik kanıt bulunmamasına rağmen, iki yapıtta Edessa'nın Hıristiyanlaşması anlatılmıştır. Bu yapıtlardan en eskisi, M. S. 325 yılında Yunanca yazılan, Caesarea'lı (şimdiki Kayseri ili) Eusebius'un Historia Ecclesiastica (Kilise Tarihi) eseridir. Yazara göre, Edessa'nın Hıristiyan olmasının raporu, Edessa'nın kent arşivleri ile Süryaniceden Yunancaya çevrilmiş kaynaklara dayandırılmaktadır (Segal 2002: 102-203). İkinci yapıt, Doctrina Addai (Addai'nin Öğretisi)'dir (Segal 2002: 122; Çelik 1996: 58-59).

M. Ö. 4 - M.S. 7 yılları arasında birinci defa olarak 10 yıl hüküm süren Edessa kralı V. Abgar, M. S. 13-50 yılları arasındaki 37 yıllık ikinci saltanatı Hıristiyanlık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. İlk Hıristiyan kralı olması ve İsa'nın ölümünden sonra Hıristiyanlığı kabul etmesi, V. Abgar'ın, bütün Hıristiyan dünyasında meşhur olmasına neden olmuştur (Gündüz 2005: 99). V. Abgar'ın Hz. İsa ile mektuplaşması ve Hıristiyanlığı kabulü olayı, bu ününü daha da arttırmıştır. Kral Abgar (Kara Abgar da denilmektedir.) cüzzam hastalığına yakalanmıştı. İsa'nın ününü duyduğu için, şifa bulmak amacıyla İsa'ya bir mektup gönderir. Ressam Hananya başkanlığında bir heyetle Hz. İsa'ya gönderdiği mektubunda;

“Memleket başkanı kara Abgar’dan Kudüs şehrinde bulunan kurtarıcı YEŞU’ya (İsa) selam: Hastalar üzerindeki (ilaçsız elinizle) başarılan şifalar; nezih şahsiyetiniz ve olağanüstü mucizelerinizin eseridir. Ben de yıllardan beri ızdırap içindeyim, hastalığıma şifa vermenizi arz ediyorum. Yahudilerin sana suikastler hazırladığında azimli olduklarını öğrendim. Bu sebepten; ufak, fakat güzel bir şehrim vardır, her ikimize kafi gelir.” diye yazmıştı. Yola çıkmazdan önce, ressam ve heyet başkanı Hannana’ya; “Şayet İsa sizinle gelmezse, bir tahtanın üzerine onun resmini yapıp bana getirmenizi isterim” diye emretmişti. Heyet; Kudüs’e varıp İsa’yla görüştüğünde Kara Abgar’ın mektubu kendisine verilmişti. İsa mektubu okuduktan sonra, her şeyi daha önceden sezdiğinden, yüzünü yıkayıp mendiliyle silmiş, bir mucize olarak; o mendile yüzünün görüntüsü aynen çıkmıştı. Bekleyen elçiye resimli mendili vermekle mektubun cevabını da bu şekilde hazırlamış oluyordu: “ Ne mutlu beni görmeden bana inanan kimseye, ziyaretimi isteyen mektubunuzu aldım. Fakat burada her şeyi ikmal etmek ve buradan beni gönderene çıkmak gerektiğinden ötürü beni mazur görünüz. Ben yücelendikten sonra Şagirtlerimden birisini sana şifa vermek üzere göndereceğim. Şehrin sana mübarek olsun” buyuruyordu.

Elçiler, Hz. İsa’nın resmini taşıyan mendili Edessa’ya getirip Abgar’a ihtişamlı verdiler. Hz. İsa göklere yükselince on iki Havari’nin yardımcılarında ve 72 müjdecilerden sayılan ve Şagirt Toma’nın öz kardeşi Addai adındaki müjdeciyi Edessa’ya şagirt tayin edilmiştir. Bu kişi Abgar’ı vaftis ile iyileştirince, Abgar Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Edessa halkı da vaftis edilerek bu dinin kabulü sağlanmıştır (Günel 1970: 89-90).

Hıristiyanlık tarihi Edessa’da üç önemli olayı kaydetmektedir. Bunlardan birincisi, bir Hıristiyan kilisesinin Edessa’da inşa edilmesi (L. W. Barnard 1968: 161), ikincisi, bir kralın halkına Hıristiyanlığı serbest bırakması ve de üçüncüsü ise, ilk olarak İncil’in Süryani diline çevrilmesidir. Bunlardan en önemlisi ise; ilk defa olarak İncilin başka dile çevrilmesidir. Bu olay Hıristiyanlığın geniş bir alana yayılmasını kolaylaştırmıştır (S. Rastgeldi 1971: 19). Edessa, M. S. 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Mezopotamya’nın ve çevre krallıkların en önemli Hıristiyan düşünce merkezi olmuştur. Şehirde kurulan Hıristiyanlık akademisi, kutsal metinleri Süryaniceden Yunancaya çeviriyor, Hıristiyanlığın yayılmasına katkıda bulunuyordu (Hayes 2005: 47). Bu katkıda, M. S. 1. yüzyılda şehirde cemaat kuran Yahudilerin etkisi büyüktür (Drijvers 1985: 138).

Hıristiyanlığın yayılmasıyla, yeni dinin manevi gücüne kendini kaptıranlar, dinlerini Edessa’da yerleştirme gayretiyle giriştikleri mücadele paganlara ait kutsal yerleri yıkmaya başlamışlardır (Gündüz 2005: 99). Buna rağmen, Paganizm varlığını rahat bir şekilde devam ettirmiştir. Bunda Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlığı kabul etmemesinin rolü büyüktür. Roma Paganistlere karşı hoşgörülü davranmış, Hıristiyanlara ise acımasız davranmıştır (Segal 2002: 125; Çelik 1996: 67-68).

Sonuç

Edessa’da kökeni Babil’e dayanan yıldız ve gezegen kültlerinin yanısıra Hıristiyanlığında görüldüğü dinsel bir yapı söz konusudur. Edessa’da iki farklı inancın yüzyıllarca bir arada yaşamış olması oldukça dikkat çekici bir durumdur. Edessa’nın Paganist dokusu içerisinde tapındığı tanrılar, güneyindeki Palmyra’da da kendini göstermekteydi. M. S. 4. yüzyıldan sonra yazılmış iki esere göre, Edessa, M. S. 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mezopotamya’nın ve çevre krallıkların en büyük Hıristiyan düşünce merkezi olmuş, kutsal metinler, Süryaniceden Yunancaya çevrilmiştir. Buna rağmen, M. S. 1. yüzyıldan M. S. 3. yüzyıl sonuna kadar Paganizm, Hıristiyanlık karşısında daha baskındır. Bu baskınlığın ana nedeni, Romalıların henüz Hıristiyanlığı kabul etmemesine bağlamak yerinde olacaktır. Paganizmin baskınlığı, Şehirdeki nekropol

mezarlarındaki yazıtlarda ve Soğmatar'daki rölyef ve yazıtlarda açıkça görmekteyiz. Edessa Şehir merkezinde, M. S. 5. yüzyılda paganizm tamamen silinir ve Edessa artık bir Hıristiyan şehri olur, ancak Harran'da Paganizm 13. yüzyıla kadar varlığını sürdürür.

KAYNAKÇA

AGGOULA B., "Remarques sur les inscriptions de Hatra", Berytus, XVIII, 1969, ss.85-104

BAUER W., *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum, BHth 10*, Tübingen, 1934

BERNARD L. W., "The Origins and Emergence of the Church in Edessa During the First Two Centuries A. D.", *Vigiliae Christianae*, Vol. 22, 3, 1968, ss. 161-175

CUMONT F., *Les religions orientales dans le paganisme Romain*, Paris, 1929

ÇELİK M., *Süryani Tarihi (1)*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1996

DAVIS E., King Nabonidus and the Missing Link City. *The Science News-Letter*, Vol. 19, No. 511 (Jan. 24, 1931), ss. 54-58

DHORME, E., *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris, 1945

DIRVEN, L. *he Palmyrenes of Dura-Europos*, Koninglijke Brill NV, Leiden-Boston-Köln, 1999

DRIJVERS, H. J. W., *Old Syriac (Edesseean) Inscriptions*, E. J. Brill, Leiden, 1972

DRIJVERS H. J. W., Some New Syriac Inscriptions and Archaeological Finds from Edessa and Sumatar Harabesi, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 36, No. 1, 1973, ss. 1-14

DRIJVERS, H. J. W. *Die Götter Edessas. Studien zur Religion und Kultur Klein-Asiens*, Festschrift F. K. Dörner, Leiden 1978, I, 264-283.

DRIJVERS s, H.J. W., *Cult and Beliefs at Edessa*, E. J. Brill, Leiden, 1980

DRIJVERS, H.J. W., "Jews and Christians at Edessa", *Journal of Jewish Studies*, Vol: 36, 1985, ss. 88-102

DRIJVERS H. J. W.-HEALEY F., *The Old Syriac of Edessa and Oshroene: Text, Translations and Commentary*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 1999

DUSSAUD R., *Les Arabes en Syrie avant l'Islam*, Paris, 1907

DUVAL R., *Histoire D'édessa, Politique, Religieuse et Littéraire*, Amsterdam, 1975

ENCYCLOPEDIA BRITANNICA. Volume VII, Chicago, 1969, ss. 967

GADD J., *The Harran Inscriptions of Nabonidus*, *Anatolian Studies*, Vol. 8 (1958), ss. 35-92

GAWLIKOWSKI M., *Le Temple Paylmrenien*, Warszawa, 1973

GRANDE ENCYCLOPÉDIE. Volume 15, Paris, 1970, ss. 552

GREEN T. M., *The City of the Moon God. Religious Traditions of Harran*. (Religions in the Graeco-Roman World, Vol. 14) Leiden, New York, Köln: E. J. Brill 1992

GÜNDÜZ Ş., "Arkeolojik Bulgular Işığında 2. Yüzyıl Sumatar Mar alaha Kültü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 1992, ss. 149-159

- GÜNDÜZ Ş., Anadolu'da Paganizm, Antik Dönemde Harran ve Urfa, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005
- GÜNEL A., Türk Süryani Tarihi, Oya Matbaası, Diyarbakır, 1970
- HARRAK A., "The Ancient Name of Edessa", Journal of Near Eastern Studies, Vol. 51, No. 3, University of Chicago Press, (Jul., 1992), ss. 209-214
- HAYES, E. R., Urfa Akademisi, çev. Yaşar Güneç, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005
- HEAD B. V., Historia Numorum, A Manuel Greek Numismatics, Oxford, 1911
- HEALEY J. F., "A New Syriac Mosaic Inscription" Journal of Semitic Studies, Vol. 51/2, 2006
- IBN AL-NADİM, *Kitab al-Fihrist*, ed. Gustave Flugel, Leipzig, 1871
- KEY A. F., Traces of the Worship of the Moon God Sin Among the Early Israelites. Journal of Biblical Literature, Vol. 84, No. 1 (Mar., 1965), ss. 20-26
- LEIPOLDT J., *Frühes Christentum im Orient*, HdO 8, 2, Leiden, 1961
- LINFORTH I. M., Two Notes on the Legend of Orpheus, American Philological Association, 1931, ss. 5-17
- LLOYD S.-BRICE W., Harran, Anatolian Studies, Journal of the British of Archaeology.
- NOVOTNY J. R., Ehulhul, Egiptar, Emelamana, and Sin's Akitu-house: A study of Assyrian building activities at Harran, Toronto, 2003
- NÖLDEKE T., *Kurzgefasste Syrische Grammatik*, Leipzig, 1898
- OPENHEIM A. L., Ancient Mesopotamia, Chicago, 1964
- ÖZFIRAT A., Eskiçağda Harran, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994
- POGNON H., *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul*, Paris, 1907
- PRAG K., "The 1959 Deep Sounding at Harran in Turkey", Levant 2, 1971, ss. 63-94
- PRICE I. M., The Cult of the Moon-God, Sin. The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Vol. 26, No. 4 (Jul., 1910), ss. 309-311
- RASTGELDİ S., Edessa, Stockholm, 1971
- PAULYS REAL-ENCYCLOPÄDIE der Classischen Altertumswissenschaft, Stutgard, 1983
- ROSS, S. K., Roman Edessa. Politics and Culture on the Eastern Fringers of the Roman Empire, 114-242 CE. London/New York: Routledge 2001
- SEGAL J. B., "Two Syriac Inscriptions from Harran", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Vol. 20, 1957, ss. 513-52
- SEGAL J. B., Edessa, Blessed City, Clarendon Press, Oxford, 1970.
- SEGAL J. B., Edessa (Urfa) Kutsal Şehir, çev. Ahmet Arslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

SİMİTH W. S., Archaeological News. The Near East, 1950-1951. American Journal of Archaeology, Vol. 56, No. 1 (Jan., 1952), s.. 39-65

SOURDEL D., *Les cultes du Hauran a l'époque romaine*, Paris, 1952

TÜLEK F., Efsuncu Orpheus, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1998

van BUREN E. D., *Symbols of the Gods in Mesopotamian art*, (Analecta Orientalia, 23, Roma, 1945

VÖÖBUS A., A History of Asceticism in the Syrian Orient I, Corpus Scriptorum Chhristianorum Orientalium 14, Louvain 1958

WHEELER, M., Roma Sanatı ve Mimarlığı, çev. Zeynep Koçel Erdem, Homer Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004

YAŞAR Ş., “Edessa Mezar Kitabı ve Mozaiklerine Göre Urfa Paganlarında Ahiret İnancı”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, sayı:1, 2003, s. 111-121

Resim 1. Ay Tanrısı Sin

Resim 2. Yarımcı Steli

Resim 3. Soğmatar'daki Rölyefler

Resim 4. Atargatis ve Hadad